

DOI 10.47315/archives2023.336.148

УДК 930.25-051(В.Н.Жук)

Марина Чиркова

магістерка державного управління;
старша викладачка кафедри українознавства,
культури та документознавства,
Національний університет «Полтавська політехніка»
імені Юрія Кондратюка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7133-7266>

«КОРІННА АРХІВІСТКА» ВІРА ЖУК (до 95-річчя з дня народження)

Анотація. Статтю приурочено до 95-річчя з дня народження Віри Никанорівни Жук (1928–2018) – української вченої-історикині, архівістки, болгаристки, краєзнавиці, педагогині, громадської діячки. **Мета дослідження** – висвітлення різних аспектів формування особистості В. Жук як історикині-архівістки, аналіз напрямів її професійної діяльності, встановлення внеску у розвиток архівної справи. **Методологією дослідження** є загальнонаукові методи аналізу і синтезу, принципи історизму та об'єктивності. У праці використані хронологічний, системний методи, джерелознавчого аналізу. Завдяки біографічному методу з'ясовані основні чинники, що вплинули на формування особистості В. Жук як історикині-архівістки. **Наукова новизна** полягає в актуалізації методичної спадщини В. Жук у галузі архівознавства. На підставі вивчення листування І. Бутича з В. Жук і публікацій останньої в часописі «Архіви України» з'ясовано деталі створення методики упорядкування архівних фондів обласних редколегій «Історії міст і сіл Української РСР». **Висновки.** На професійне формування В. Жук як історикині-архівістки вплинули відомі вчені, педагоги, архівісти-практики: А. Введенський, В. Дядиченко, В. Жебоклицький, Л. Славін, В. Стрельський, І. Бутич та ін. Водночас не можна ігнорувати вплив переломних подій української історії ХХ ст., свідком яких стала В. Жук. Як архівістка вона чимало часу і зусиль присвятила використанню архівної інформації у різних формах і досягла значних успіхів, за що отримала урядову нагороду та почесне звання. Незаперечними є здобутки В. Жук у систематизації, описуванні документів, створенні та вдосконаленні науково-довідкового апарату, прикладом чого є упорядковані нею фонди Полтавської обласної редколегії «Історія міст і сіл Української РСР», М. В. Скліфосовського, два видання путівника

© М. Чиркова, 2023

Державного архіву Полтавської області тощо. Внесок ученої в поповнення, збереження та популяризацію документів Національного архівного фонду потребує подальшого вивчення.

Ключові слова: В. Жук; архів; історикиня-архівстка; архівознавство; краєзнавство; Полтавська область; «Історія міст і сіл Української РСР».

Сьогодні визначальним питанням для існування української нації є національна самоідентифікація, тобто усвідомлення кожним своєї причетності до долі України, спільності з її минулим, сучасним і майбутнім. Одним з основних елементів національної самоідентифікації є соціальна пам'ять історичного типу, а її важливою складовою – Національний архівний фонд (НАФ). Перефразовуючи відомий афоризм, скажемо, що той, хто володіє архівами – володіє історією та історичною пам'яттю, тобто зможе протистояти створенню історичних міфів. Такі міфи є підставою для багатьох сучасних конфліктів, зокрема збройної агресії росії проти України, у ході якої російські окупанти руйнують і викрадають архівні документи. Для прикладу назвемо знищення документів внаслідок пожежі в будівлі архівного підрозділу Служби безпеки України в Чернігівській області та викрадення частини фондів Державного архіву Херсонської області тощо.

Діяльність архівів та окремих архівістів щодо формування, зберігання та організації НАФ, актуалізації архівної інформації про знакові події національної історії суттєво впливає на процес конструювання національної ідентичності. Англійський історик А. Дж. Тойнбі (Arnold Joseph Toynbee) вважав, що «особистості, а не суспільства створюють людську історію»¹.

Серед архівістів, чий внесок у розвиток архівної справи та краєзнавства Україні є незаперечним, варто вшанувати полтавчанку Віру Никанорівну Жук (1928–2018) – вчену, педагогиню, громадську діячку й перш за все історикиню-архівстку, 95-річчя якої відзначалося на Полтавщині у квітні ц. р.

Світлина афіші фотовиставки, підготовленої Полтавським краєзнавчим музеєм імені Василя Кричевського, 12 квітня 2023 р.

¹ Тойнбі А. Дж. Дослідження історії / пер. з англ. В. Шовкуна. Т. 1. Київ : Основи. 1995. С. 251.

Праці з історичної болгаристики та історичного краєзнавства, педагогічна й громадсько-просвітницька діяльність В. Жук стали предметом досліджень О. Єрмака², І. Петренка³, Н. Самойленко⁴, П. Тронька⁵ та інших науковців. Її архівній діяльності присвячені публікації І. Петренка⁶, Т. Пустовіта⁷, М. Чиркової⁸, проте вони не розкривають повною мірою внесок Віри Никанорівни у розвиток архівної спра-

² Єрмак О. П. Подвижница краєзнавчої справи // Історія Полтавського педагогічного університету в особах (на посвяту 90-річчя заснування закладу) / гол. ред. В. О. Пашенко. Полтава : АСМІ, 2004. С. 45–50; *Його ж.* Життя, віддане рідному краю // Історична пам'ять. 2012. № 27. С. 181–182.

³ Петренко І. М. Віра Никанорівна Жук : талановита дослідниця на ниві історичної науки України // Постметодика. 2008. № 2. С. 51–55; *Її ж.* Віра Жук – корифей вітчизняного освітянського краєзнавства // Краєзнавство. 2011. № 3. С. 115–119; *Її ж.* Віра Жук (1928–2008) – відома вчена-болгарист // Науковий потенціал славистики : історичні здобутки та тенденції розвитку : тези доповідей Міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писемності і культури (21 травня 2015 р., м. Київ). Київ, 2015. С. 166–168; *Eadem.* Famous Ukrainian Historian : Vera Zhuk (1928–2008) // Nowa Ukraina / New Ukraine / Instytut Historii UJ, Instytut Stosunków Międzynarodowych PWSW. Kraków–Przemyśl. 2015. № 15. P. 51–58; *Eadem.* Famous Ukrainian Historian : Vera Zhuk (1928–2008) // TeKa komisji historycznej / Polska academia nauk oddzial w Lublinie. Lublin, 2016. T. XIII. S. 233–242; *Її ж.* Громадсько-просвітницька діяльність історика Віри Жук (1928–2008) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного ун-ту. 2017. Вип. 47. С. 222–225; *Її ж.* Викладацька діяльність історика Віри Жук (1928–2008) у Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка (1978–1989 рр.) // Вчені записки Таврійського національного ун-ту імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2017. Т. 28(67). № 2. С. 19–23; *Її ж.* Історик Віра Жук (1928–2008) : життя, віддане науці : монографія. Київ: МІЛЕНІУМ, 2017. 516 с.; *Її ж.* Українсько-болгарські відносини у науковому доробку Віри Жук (1928–2008) // Дриновський збірник. 2020. № 12. С. 115–125.

⁴ Самойленко Н. І. Жук В. Н. як історик-болгарист // Болгари Північного Причорномор'я : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (15–16 жовтня 2010 р., м. Мелітополь). Мелітополь–Велико Тирново, 2010. С. 158–168; *Її ж.* Сторінки історії праболгар у творчому доробку В. Н. Жук // Гуржіївські історичні читання. Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 2011. Вип. 4. С. 19–20.

⁵ Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства // Из опыта создания «Истории городов и сел Украинской ССР» в 26-ти томах. Київ : Наукова думка, 1981. С. 76.

⁶ Петренко І. Віра Жук – відомий вітчизняний історик-архівіст // Студії з архів. справи та документознавства. Київ, 2015. Т. 22–23. С. 180–184.

⁷ До ювілею архівіста / уклад. Т. Пустовіт // Архівний збірник до 80-річчя Державного архіву Полтавської області : матеріали наукової конференції. Полтава : Вид-во «Полтава», 1998. С. 315–333.

⁸ Чиркова М. Жук Віра Никанорівна // Українські архівісти (XIX–XX ст.) : біобібліогр. довідник / Держкомархів України, УНДІАСД; упоряд.: І. Б. Матяш (кер.), С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько та ін. Київ, 2007. С. 234.

ви та архівознавства, тому висвітлення цих питань залишається актуальним.

Віра Жук народилася 12 квітня 1928 р. у с. Кривуші Кременчуцького району Полтавської області. Її дитинство та юність припали на такі трагічні періоди нашої історії як колективізація, розкуркулення, Голодомор 1932–1933 рр., Друга світова війна, нацистська окупація, голод 1946–1947 рр., повоєнна відбудова. Ці події не лише вплинули на формування її особистості, а й у подальшому стали предметом професійного зацікавлення як історикині та краєзнавиці.

До початку війни В. Жук закінчила 6 класів Кривушанської неповної середньої (семирічної) школи (1935–1941). Під час окупації їй довелося працювати у громадському дворі⁹, а продовжити навчання вона змогла вже після визволення області (1943) і здобула повну середню освіту в 2-й Кременчуцькій середній школі (1947). 1947 р. В. Жук вступила на філологічний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, але через хворобу та матеріальну скруту родини їй довелося залишити навчання. У 1950 р. повторно вступила на навчання до цього ж університету, але вже на історичний факультет, історико-архівне відділення якого закінчила з відзнакою у 1955 р.

Доречно зауважити, що формування В. Жук як історикині-архівістки проходило під впливом авторитетних учених, котрі викладали в університеті на той час: В. Стрельський – канд. іст. наук (пізніше д-р. іст. наук, проф.), завідувач кафедри архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, автор вузівських підручників із джерелознавства; А. Введенський – д-р. іст. наук, проф., проф. кафедри архівознавства і допоміжних історичних дисциплін, керівник студентського наукового гуртка з архівознавства; В. Жебокрицький – канд. іст. наук (пізніше д-р. іст. наук, проф.), завідувач кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР, співавтор підручника «Історія південних і західних слов'ян» (К., 1966); Л. Славін – канд. іст. наук, член-кореспондент АН УРСР, завідувач кафедри археології і музеєзнавства; В. Дядиченко – канд. іст. наук (пізніше д-р. іст. наук, проф.), доцент, в. о. зав. відділу історії феодалізму Інституту історії АН УРСР, співавтор підручника «Допоміжні історичні дисципліни: короткий курс» (К., 1963) і шкільних підручників з історії. В. Жук із теплотою згадувала своїх університетських викладачів, захоплювалася їхнім професіоналізмом, використовувала конспекти їхніх лекцій у подальшій педагогічній діяльності. Поважні професори теж не забували свою студентку, про що свідчить лист миргородського краєзнавця А. Аббасова, в якому він описував, як передав В. Стрельському книгу В. Жук з автографом,

⁹ Назва колгоспів за окупаційного режиму.

на що той «...із гордістю заявив мені, що це моя учениця, дуже вдумлива, серйозна»¹⁰.

Цікаво, що направлення на роботу до Державного архіву Полтавської області, отримане В. Жук після проходження спецперевірки, підписав 23 червня 1955 р. начальник Управління державними архівами Міністерства внутрішніх справ УРСР підполковник С. Пількевич, який тривалий час не тільки очолював архівну галузь, але й був одним із найактивніших ініціаторів створення та підготовки багатомного енциклопедичного видання «Історія міст і сіл Української РСР». Саме під час роботи над полтавським томом розкрився повною мірою талант Віри Никанорівни як історикині, архівістки, краєзнавиці та організаторки. Про нахил до дослідницької діяльності ще під час навчання в університеті дізнаємося з характеристики, підписаної деканом історичного факультету доцентом А. Буциком, де зазначено, що В. Жук виступала з доповідями на теоретичних конференціях¹¹.

У Держархіві Полтавської області В. Жук працювала протягом 23-х років (1955–1978) на посадах наукової, старшої наукової співробітниці, начальниці відділу використання та публікації документів. У листі В. Бортничуку від 8 червня 1989 р. вона назвала себе «корінним архівістом»¹², бо за ці роки через її руки пройшли тисячі запитів, нею закаталогізовано тисячі документів дореволюційних і пореволюційних фондів архіву, впорядковано фонди Полтавської обласної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» (Ф. Р-8661), Полтавського обласного відділення Товариства радянсько-болгарської дружби (Ф. Р-8765), особовий фонд М. В. Скліфосовського (Ф. 1058); взято участь в укладанні 2-х видань путівника Державного архіву Полтавської області (1959, 1982), «Довідника з історії адміністративно-територіального поділу Полтавщини» (П., 2002), упорядкуванні збірників документів і матеріалів: «Полтаві 800 років: 1174–1974» (К., 1974), «Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу: 1941–1945» (К., 1977), «Трудящиеся Полтавщины в период борьбы за установление и укрепление Советской власти (1917–1920 гг.)» (П., 1977), «У братерському єднанні: 1917–1977» (Х., 1982), а також неопублікованого збірника документів «Комітети незаможних селян Полтавщини (1920–1933 роки)». Станом на 11 жовтня 1976 р. (тобто за 21 рік архівної праці) у списку наукових праць Віри Никанорівни значилися 52 опублікованих

¹⁰ *Петренко І. М.* Історик Віра Жук (1928–2008) : життя, віддане науці... С. 44–46.

¹¹ Держархів Полтавської обл. (Державний архів Полтавської області). Ф. Р-1505. Оп. 32ос. Спр. 85. Арк. 7.

¹² *Петренко І. М.* Історик Віра Жук (1928–2008) : життя, віддане науці... С. 77.

книжкових видання, брошури, статті у наукових збірниках і журналах, а також більше 100 статей у місцевій періодиці¹³.

У 1966 р. на сторінках фахового видання українських архівістів «Архіви України» за авторства В. Жук побачив світ перший нарис історії архівної справи Полтавщини, в якому ретельно досліджено розвиток архівів на території області, наголошено на внеску Полтавської вченої архівної комісії (1903) у їх збереження, зазначено, що у липні 1918 р. (тобто за часів Гетьманату П. Скоропадського) при музеї Полтавської губернської управи було засновано Центральний історичний архів Полтавщини, від якого веде свій літопис Державний архів Полтавської області¹⁴. Таким чином, полтавська архівістка сумлінно зафіксувала історичні факти й відійшла від офіційної радянської історіографії, яка стверджувала, що архівна справа почала розвиватися тільки після прийняття 1 червня 1918 р. т. зв. «ленінського» декрету про реорганізацію та централізацію архівної справи.

Значущим періодом у біографії Віри Никанорівни стала участь у підготовці полтавського тому «Історії міст і сіл Української РСР». Зауважимо, що архіви долучилися до цієї роботи ще до створення обласних редколегій: за вказівкою Архівного управління при Раді Міністрів УРСР у квітні 1962 р. полтавськими архівістами, у т. ч. й В. Жук, було укладено алфавітний список населених пунктів і залізничних станцій області, у червні – перший варіант анкети-довідки на населенні пункти, до кінця 1962 р. – списки літератури¹⁵.

Полтавську обласну редколегію «Історії міст і сіл Української РСР» було створено відповідно до постанови Полтавського обкому КПУ від 18 червня 1962 р. у складі 11 членів, а в липні створено районні комісії зі збирання матеріалів і сільські робочі групи. Проведення наприкінці 1962 р. адміністративно-територіальної реформи призвело до укрупнення районів і створення 2-х облвиконкомів (промислового і сільського), тому в лютому 1963 р. було організовано 2 редколегії та заново районні комісії. Секретарями обох редколегій стали працівники обласного архіву, в якому відповідно концентрувалися всі підготовчі матеріали полтавського тому «Історії міст і сіл Української РСР». Через рік – 23 березня 1964 р. – було створено об'єднану обласну редколегію у складі 19 членів і заступницею відповідального секретаря стала старша наукова співробітниця Полтавського облдержархіву В. Жук¹⁶.

¹³ Держархів Полтавської обл. Ф. Р-1505. Оп. 32ос. Спр. 85. Арк. 52–59.

¹⁴ Жук В. Архівне будівництво на Полтавщині (1918–1965 рр.) // Архіви України. 1966. № 2. С. 19–28.

¹⁵ Держархів Полтавської обл. Ф. Р-9164. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 2.

¹⁶ Жук В. Упорядкування документальних матеріалів Полтавської обласної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» // Архіви України. 1969. № 6. С. 54.

Як згадував пізніше відповідальний секретар полтавського тому «Історії міст і сіл Української РСР» І. Гальчук, В. Жук єдина серед членів редакційної колегії мала вищу історико-архівну освіту та досвід безпосередньої роботи з архівними документами. Вона добре знала місцевих авторів, тому підбирала дослідників для підготовки історичних довідок для тому, особливо дбала, щоб не пропустити ім'я жодного автора нарисів¹⁷.

Співробітники Полтавського облдержархіву, й Віра Никанорівна зокрема, дуже багато попрацювали для того, щоб у 1967 р. побачив світ ґрунтовний том «Історії міст і сіл Української РСР. Полтавська область». Спершу редколегія збирала матеріали по всіх сільрадах і навіть дрібних населених пунктах. Згодом було відібрано понад 100 нарисів, але й цю кількість довелося скоротити до 58 через значний обсяг тому, який склав 1 тис. 28 сторінок¹⁸. Полтавські архівісти протягом 1962–1967 рр. виявили і закаталогізували документи з історії населених пунктів області не тільки зі свого сховища, а й центральних державних архівів Жовтневої революції СРСР та УРСР, центральних державних історичних архівів СРСР та УРСР, Центрального державного архіву народного господарства СРСР, Центрального державного архіву Радянської армії СРСР; загалом склали понад 20 тис. карток¹⁹. Безпосередньо В. Жук у період підготовки полтавського тому було опубліковано 11 журнальних статей з історії населених пунктів, ще 3 – про досвід його укладання; складено хроніки важливих історичних подій міст і сіл області, які дуже прислужилися у роботі членам творчого колективу полтавського тому²⁰. Архівісти допомагали авторам не тільки довідковими матеріалами, але й уможливили їхню працю у читальному залі архіву у вечірні години та вихідні дні²¹. Важливо підкреслити, що підготовка 26-томного видання «Історії міст і сіл Української РСР» здійснювалася на громадських засадах, тобто на ентузіазмі та самопожертві кількатисячного авторського колективу, що неодноразово підкреслювала В. Жук.

Окремо варто згадати про підготовку довідника з історії адміністративно-територіального поділу Полтавщини, який полтавські архівісти почали складати ще в 1960 р. Значно актуалізувалася у ньому потреба під час підготовки «Історії міст і сіл Української РСР», адже, перш ніж

¹⁷ *Петренко І. М.* Історик Віра Жук (1928–2008) : життя, віддане науці... С. 90.

¹⁸ *Жук В.* Упорядкування документальних матеріалів Полтавської обласної редколегії ... С. 55.

¹⁹ *Жук В. Н.* Використання документів Полтавського облдержархів // *Архіви України.* 1977. № 2. С. 43.

²⁰ Держархів Полтавської обл. Ф. Р-1505. Оп. 32ос. Спр. 85. Арк. 48.

²¹ Там само. Ф. Р-9164. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 7.

писати нариси про населені пункти, треба було скласти списки з їх перейменуваннями та змінами підпорядкування. Протягом 1964–1966 рр. Віра Никанорівна листувалася з начальником науково-видавничого відділу Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, відповідальним редактором «Архівів України», одним з ініціаторів видання «Історії міст і сіл Української РСР» Іваном Бутичем щодо підготовки вказаного довідника. У 1968 р. В. Жук, на той час начальниця відділу використання та публікації документів Полтавського облдержархіву і старша наукова співробітниця З. Суховська підготували до друку першу редакцію «Довідника з історії адміністративно-територіального поділу Полтавщини (1648–1967 рр.)», який став цінним посібником для авторів нарисів з історії міст і сіл Полтавщини. На жаль, клопотання Віри Никанорівни щодо публікації довідника коштом Архівного управління зазнали невдачі, про що йшлося у листі І. Бутича від 22 травня 1970 р.²²

На початку 1990-х років полтавські архівісти разом із В. Жук (яка вже перебувала на пенсії, але продовжувала з деякими перервами працювати у Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка (тепер – Національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка) підготували другу редакцію довідника, проте він вийшов друком лише у 2002 р. як «Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини. Довідник з історії адміністративно-територіального поділу» у двох частинах: ч. 1 – 1648–1941 рр.²³ та ч. 2 – 1943–2002 рр.²⁴ У 2012 р., вже після смерті В. Жук, довідник у доповненому та переробленому вигляді було перевидано. Таким чином він не тільки зафіксував головні зміни адміністративно-територіального поділу Полтавщини упродовж останніх 3-х століть (від полкового устрою до часу утворення області), але й переконливо довів безперервність і цілісність історичного процесу²⁵.

В. Жук самостійно (про населені пункти Диканька, Великі Будища) або у співавторстві (про населені пункти Великі Кринки, Глобине,

²² Держархів Полтавської обл. Ф. Р-9164. Оп. 1. Спр. 197. Арк. 21.

²³ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–1941 рр.) : довідник з історії адміністративно-територіального поділу / упоряд.: В. Н. Жук, З. М. Суховська. Ч. 1. Полтава : Департамент поліграфії ПП «ЕНТ», 2002. 205 с.

²⁴ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1943–2002 рр.) : довідник з історії адміністративно-територіального поділу / упоряд.: В. Н. Жук, З. М. Суховська, В. В. Коротенко та ін. Ч. 2. Полтава : «Полтавський літератор», 2002. 377 с.

²⁵ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.) : довідник з історії адміністративно-територіального поділу / редкол.: Г. П. Білоус, О. А. Білоусько, В. В. Гудим та ін.; упоряд.: Ю. О. Васильєва, В. Н. Жук, В. В. Коротенко та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. С. 5.

Градизьк, Ковалівка, Комишня, Куликівка, Манжелія, Нові Санжари, Піщане, Федорівка) підготувала 12 нарисів і 20 довідок до полтавського тому, також нарис про с. Жовнине до черкаського тому «Історії міст і сіл УРСР», що загалом склало 20 авторських аркушів. За активну участь у підготовці та виданні на громадських засадах «Історії міст і сіл Української РСР» 1 квітня 1970 р. В. Жук була нагороджена ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна», а указом Президії Верховної Ради УРСР від 25 лютого 1975 р. її удостоєно звання заслуженого працівника культури Української РСР²⁶.

Після завершення роботи над полтавським томом «Історії міст і сіл Української РСР», опублікованим, до речі, одним із перших²⁷, В. Жук, розуміючи як професійна історикня-архівістка цінність зібраних під час підготовки тому матеріалів, почала перейматися їх подальшою долею. За порадою вона знову звернулася до І. Бутича, який у листі від 14 січня 1968 р. підтримав її ідею щодо передавання документів редколегії до обласного архіву та пообіцяв обговорити це питання з очільником архівної галузі С. Пількевичем. Іван Лукич погодився з запропонованою Вірою Никанорівною методикою упорядкування майбутнього архівного фонду: матеріали про один населений пункт зосереджувати в одній–трьох папках, до яких включати всі варіанти нарисів та матеріали, на підставі яких він написаний. Одиниці зберігання про населені пункти краще систематизувати за абеткою, оскільки адміністративно-територіальний поділ не є сталою категорією. Щодо визначення назви майбутнього архівного фонду (колекція чи фонд редколегії), то І. Бутич зауважив, що, за умови включення до цього комплексу матеріалів протоколів засідань обласної редколегії та її листування, логічно його визначити як фонд редколегії²⁸.

І. Бутич продовжував опікуватися долею цих документів: у листі від 22 липня 1969 р. від імені редакції «Архівів України» просив В. Жук написати статтю про упорядкування документів обласної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР», бо і в інших областях вже закінчили підготовку томів, але «матеріалами розпоряджається кожний так, як йому бог на душу поклав. У Вас, на наш погляд, це питання найбільш розумно розв'язано, тому й бажано про цей досвід розповісти»²⁹. Віра Никанорівна охоче відгукнулася на прохання й підготувала

²⁶ Держархів Полтавської обл. Ф. Р-1505. Оп. 32ос. Спр. 85. Арк. 29зв., 42, 44.

²⁷ Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. Полтавська область / Голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова), М. П. Бажан (заст. голови редкол.) та ін.; редкол. тому: І. Т. Буланій (голова) та ін. Київ : Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1967. 1028 с.

²⁸ Держархів Полтавської обл. Ф. Р-9164. Оп. 1. Спр. 197. Арк. 10–12.

²⁹ Там само. Арк. 16–16зв.

статтю, в якій описала історію концентрації документальних матеріалів обласної редколегії та методика їх відбору, упорядкування і систематизації в архівному фонді. Стаття супроводжувалася приміткою від редакції: «Архівне управління при Раді Міністрів УРСР рекомендує архівним установам республіки використати у практичній роботі досвід Полтавського облдержархіву»³⁰.

Головна редакційна колегія «Історії міст і сіл Української РСР» постановами від 24 грудня 1969 р. та 13 серпня 1970 р. зобов'язала обласні редколегії, міські й районні комісії та авторські колективи протягом 3-х місяців після підписання тому до друку упорядкувати і передати на державне зберігання до архівів документи і матеріали, що відклялися під час написання цього багатотомного видання. 16 серпня 1971 р. Архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР було видано наказ «Про упорядкування та забезпечення зберігання документальних матеріалів обласних редколегій томів, міських і районних комісій та авторських колективів «Історії міст і сіл Української РСР»», а з метою уніфікації процедури упорядкування часопис «Архіви України» опублікував методичні рекомендації щодо формування та описування вказаних документів. Автор рекомендацій (під ініціалами М. М. виступив член редколегії журналу, начальник відділу відомчих архівів та організації діловодства Архівного управління при РМ УРСР М. Міссерман) безпосередньо послався на досвід проведення такого науково-технічного упорядкування полтавськими архівістами й вказану вище статтю В. Жук³¹.

Архівний фонд Полтавської обласної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР», як і кілька інших, упорядкованих В. Жуком, не лише залишається цінним джерелом для наукових пошуків, а й розкриває уважному досліднику лабораторію історика: чому ті чи інші твердження, версії подій потрапили або не потрапили в нариси полтавського тому; на підставі яких джерел написані нариси; ступінь достовірності цих джерел.

В. Жук як історик-архівістка завжди зважала на якісні характеристики документів, що надходили на постійне зберігання до архіву, адже добре розуміла їхню цінність як історичних джерел. Зокрема, у 1973 р. на сторінках «Архівів України» вона порушила питання про якість звітної документації, тому що за існуючою практикою до державних архівів на постійне зберігання надходили другі або й треті примірники звітів підприємств, установ і організацій, бо перші, кращі

³⁰ Жук В. Упорядкування документальних матеріалів Полтавської обласної редколегії ... С. 53.

³¹ М. М. [Міссерман М.]. Про основні принципи упорядкування документальних матеріалів редколегій «Історії міст і сіл Української РСР» // Архіви України. 1971. № 4. С. 63.

примірники надсилалися до керівних органів, де з часом знищувалися. Конкретно це стосувалося установ охорони здоров'я, освіти, культури. Віра Никанорівна підтримала норму, запропоновану у проекті «Методичних рекомендацій з проведення комплексної експертизи цінності документів у державних архівах Української РСР», розробленому Архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР у 1972 р., залишати на зберіганні 2 примірники звітів – в самій установі та керівному органі (стосовно лікарень і відділів освіти). Щодо звітів колгоспів, то, на думку полтавської архівістки, їх варто було зберігати у самих колгоспах і обласному управлінні сільського господарства (а не районному, як у проекті). Звіти радгоспів за аналогією вона пропонувала зберігати у радгоспах і обласному тресті радгоспів, аргументуючи тим, що в обласні установи надсилається перший примірник звіту й умови зберігання там кращі ніж у районах³². На жаль, підготовлену В. Жук статтю редакція журналу скоротила, тому поза увагою читачів залишилися її інші, не менш цікаві ремарки щодо принципів фондування документів. Зокрема, вона пропонувала залишати на постійному зберіганні особові справи Героїв Радянського Союзу, Соціалістичної Праці, видатних людей. Натомість, вважала недоцільним приймати до облдержархівів тисячі погосподарських книг сільрад, які «слід би було залишати на тривалий період зберігання в самих сільрадах»³³. Згодом таке рішення було прийняте, а погосподарські книги повернуті до сільських рад.

В. Жук користувалася заслуженою повагою серед колег-архівістів, про що свідчить не лише привітання з 50-річним ювілеєм в «Архівах України», де неодноразово публікувалися її статті та повідомлення³⁴. Наприклад, досвідчена архівістка, старша методистка Головархіву УРСР С. Кукреш у листі від 14 січня 1976 р. із теплотою згадувала свій приїзд до Полтавського архіву в 1975 р. і писала, що дуже засмутилася, дізнавшись про бажання Віри Никанорівни залишити архівну роботу після захисту нею дисертації. Їй дуже складно було уявити без В. Жук полтавський архів. С. Кукреш сподівалася, що Віра Никанорівна продовжить досліджувати архіви та публікувати свої знахідки в «Архівах України»³⁵. Інший співробітник Головархіву УРСР, відповідальний секретар «Архівів України» В. Солонинко у листі від 27 грудня 1978 р. привітав давню знайому з переходом на викладацьку роботу й висловив надію, що вона швидко освоїться на новому місці³⁶. Познайомилися

³² Жук В. Н. Про відбір на постійне зберігання звітної документації // Архіви України. 1973. № 6. С. 33–34.

³³ Держархів Полтавської обл. Ф. Р-9164. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 35–36.

³⁴ Василенко С. М. В. Н. Жук // Архіви України. 1978. № 3. С. 87.

³⁵ Держархів Полтавської обл. Ф. Р-9164. Оп. 1. Спр. 246. Арк. 1.

³⁶ Там само. Спр. 313. Арк. 15.

Колектив Держархіву Полтавської області, архівного відділу Полтавського облвиконкому та ветерани архівної справи на урочистостях з нагоди 70-річчя архівної справи в СРСР. В. Н. Жук – у першому ряду перша зліва; травень 1988 р.

вони під час підготовки «Історії міст і сіл Української РСР», і ще тоді в листі від 15 грудня 1965 р. Василь Михайлович напроорокував Вірі Никанорівні: «Ви напевно теж ввійдете у історію. Адже крім нарисів буде писатися книга, як створювалися нариси. Жоден з авторів не прислав таку велику кількість доповнень, як Ви»³⁷. Це передбачення справдилося, бо у нарисі П. Тронька, присвяченому «Історії міст і сіл Української РСР», окреслено внесок В. Жук у його підготовку³⁸. На відзначення 70-річного ювілею, враховуючи вагомні здобутки з архівознавства та краєзнавства, редакційна колегія «Архівного збірника до 80-річчя Державного архіву Полтавської області» (1998) включила біобібліографічну довідку про вчену зі списком головних публікацій³⁹. Біографічну статтю про неї вміщено у біобібліографічному довіднику «Українські архівісти (XIX–XX ст.)»⁴⁰.

Після успішного захисту 31 травня 1977 р. при відділі історії і міжнародних відносин соціалістичних країн Інституту історії Академії наук Української РСР кандидатської дисертації на тему: «Громадськість України у російсько-болгарських відносинах 60–70-х років XIX ст.» і переходу у червні 1978 р. на викладацьку роботу до Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Королен-

³⁷ Держархів Полтавської обл. Ф. Р-9164. Оп. 1. Спр. 313. Арк. 6.

³⁸ Тронько П. Т. *Летопись дружбы и братства...* С. 76.

³⁹ До ювілею архівіста... С. 315–333.

⁴⁰ Чиркова М. Жук Віра Никанорівна... С. 234.

ка, В. Жук отримала змогу не лише досліджувати й популяризувати історію Полтавщини, України та Європи, але й передавати свої знання майбутнім історикам і краєзнавцям. На кафедрі історії СРСР та УРСР ПДП імені В. Г. Короленка вона пропрацювала до вересня 1989 р. й по-спільно обіймала посади асистентки (1978), старшої викладачки (1979) та доцентки (1981). За цей час розробила курси лекцій з допоміжних історичних дисциплін, історичного краєзнавства, історії Полтавщини, підготувала навчально-методичні рекомендації з цих дисциплін; керувала архівно-музейною практикою студентів історичного факультету, історико-краєзнавчим гуртком, на засіданнях якого студенти опановували методологію проведення досліджень архівних документів з історії рідного краю⁴¹. 27 листопада 1985 р. рішенням Вищої атестаційної комісії при РМ СРСР їй було присвоєно вчене звання доцента.

В. Жук успішно поєднувала викладацьку діяльність з дослідницькою, зокрема, вона зацікавилася постаттю українського вченого-винахідника, одного з піонерів теорії космічних польотів Юрія Кондратюка. Віра Никанорівна показала знайдене в архіві фото випускників 2-ї полтавської чоловічої гімназії її викладачеві В. Оголевцю, який впізнав на фото свого учня Олександра Шаргея. Так відбувся перший етап ідентифікації особи Ю. Кондратюка і важливе наукове відкриття⁴².

В. Жук, крім активної участі у роботі обласної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР», також зіграла ключову роль у підготовці енциклопедичного довідника «Полтавщина» (П., 1992). Посприяв цьому І. Бутич, який протягом 20 років (1971–1991) працював старшим науковим редактором, керівником редакційної групи, в. о. завідувача головної редакції Української радянської енциклопедії⁴³. У листі від 1 січня 1989 р. він запропонував Вірі Никанорівні «взяти на себе тягар одного з ініціаторів підготовки у 1989 р. енциклопедичного довідника «Полтавщина»». В інших листах Івана Лукича за цей та наступний роки обговорювалися структура, обсяг та інші нюанси підготовки довідника⁴⁴. В. Жук доклала чимало зусиль для того, щоб це унікальне видання побачило світ. Вона не тільки стала автором чи співавтором понад 500 статей та довідок, але й провела важливу організаційну роботу: їздила по районах, листувалася з учителями-краєзнавцями, вичитувала

⁴¹ *Петренко І. М.* Історик Віра Жук (1928–2008) : життя, віддане науці... С. 69, 71, 73.

⁴² Там само. С. 236.

⁴³ *Гирич І.* Бутич Іван // Наукове товариство імені Шевченка : енциклопедія [онлайн]. Київ, Львів : НТШ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2015. URL: <https://encyclopedia.com.ua/entry-468> (дата звернення: 04.08.2023).

⁴⁴ Держархів Полтавської обл. Ф. Р-9164. Оп. 1. Спр. 197. Арк. 24–36.

рукопис і верстку довідника. Однак, вихід у світ енциклопедичного довідника «Полтавщина» приніс В. Жук скоріше розчарування, аніж очікуване задоволення від добре виконаної роботи, адже внесені у його текст редакторами або рецензентами виправлення вважала помилковими та антинауковими, про що з болем написала 25 лютого 1993 р. у листі І. Бутичу⁴⁵. Таких розчарувань у житті В. Жук було чимало й вони суттєво заважали їй займатися улюбленою справою – досліджувати та популяризувати історію рідного краю. Утім, праці вченої з історичного краєзнавства були високо поціновані полтавською громадою та відзначені щорічною міською премією імені Самійла Величка 2006 р. і щорічною літературно-мистецькою премією імені Володимира Малика 2009 р. (по смертно).

Віра Никанорівна була не тільки талановитою історикинею-архівською, болгаристкою, краєзнавицею, але й педагогинею. Сотні вдячних випускників історичного факультету ПДП імені В. Г. Короленка зберігають пам'ять про неї, щедро діляться отриманими знаннями. Підтвердженням цьому є виступи учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Наукова спадщина вченої Віри Жук (1928–2008)», присвяченої 95-річчю з дня народження вченої (12 квітня 2023 р., м. Полтава), та збірник матеріалів конференції⁴⁶. Крім того, 25 квітня 2023 р. на фасаді центральної будівлі Кривушівської гімназії, де навчалася В. Жук, з ініціативи Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України було урочисто відкрито меморіальну дошку на її честь.

Влітку 2021 р. проєкт на встановлення меморіальної дошки В. Жук на будівлі Держархіву Полтавської області за авторства проф. Ірини Петренко став одним із переможців конкурсу партиципаторного бюджетування міста. Планувалося, що протягом 2022 р. таку дошку мали спроектувати, виготовити та встановити на будівлі архіву, проте повномасштабне вторгнення росії на наші землі стало на заваді. З 2012 р. на фасаді будівлі архіву, в якому Віра Никанорівна працювала 23 роки, висіла така дошка, встановлена за ініціативи її сестри. В 2017 р. у зв'язку з ремонтом фасаду дошку зняли, але назад не повернули через відсутність необхідних дозвільних документів⁴⁷. Однак

⁴⁵ *Петренко І. М.* Історик Віра Жук (1928–2008) : життя, віддане науці... С. 313–316.

⁴⁶ Наукова спадщина вченої Віри Жук (1928–2008) : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю від дня народження науковиці / упоряд.: І. М. Петренко, М. А. Федорова. Полтава : ПУЕТ, 2023. 629 с. 1 електрон. опт. диск (CD-R).

⁴⁷ *Синицька Д.* У Полтаві нелегальну меморіальну дошку Віри Жук планують замінити на легальну, але за 100 тис. грн // Інтернет-видання «Полтавщина». 25 листопада 2021. URL: <https://poltava.to/news/63641/> (дата звернення: 27.08.2023).

Учасники урочистого відкриття меморіальної дошки В. Н. Жук на фасаді Кривушівської гімназії 25 квітня 2023 р.

є сподівання, що завдяки наполегливості та цілеспрямованості проф. І. Петренко – учениці й послідовниці В. Жук, будівля архіву знову набуде статусу місця її пам'яті, адже крім особового фонду науковиці тут зберігаються впорядковані нею архівні фонди, численні публікації з історії Полтавщини та України.

Отже, на формування особистості В. Жук як ученої, історикині, архівістки, краєзнавиці вплинули різні фактори: буремні події в історії нашого народу ХХ ст.; навчання у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка, де працювали у той час відомі учені-історики та педагоги А. Введенський, В. Дядиченко, В. Жебокрицький, Л. Славін, В. Стрельський; безпосередня співпраця з авторитетними архівістами та археографами І. Бутичем, В. Солонинком та іншими. Архівний період трудової біографії В. Жук переважно був присвячений використанню ретроспективної інформації у різних формах (виконання запитів, підготовка збірників і виставок документів, брошур, статей, радіопередач, виступи на конференціях, проведення лекцій та екскурсій, організація роботи читального залу). Вона також доклала чимало зусиль для систематизації, описування документів, створення та вдосконалення науково-довідкового апарату, методичної роботи й досягла вагомих здобутків у цих напрямках. Так, упорядкований нею архівний фонд Полтавської обласної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» (Ф. Р-8661) уже півстоліття залишається одним з основних джерел для краєзнавчих студій Полтавщини. Дослідницькі праці, присвячені В. Жук, переважно характеризують її краєзнавчу,

організаторську, педагогічну та громадсько-просвітницьку діяльність. Проте її внесок в історію архівної справи, формування НАФ, публікаційну діяльність архіву недостатньо осмислені й потребують подальших розвідок, адже особистість історикині-архівістки, канд. іст. наук, доцентки Віри Никанорівни Жук не тільки може зацікавити істориків, архівознавців і краєзнавців, але й стати прикладом для нових генерацій архівістів.

REFERENCES

1. Bilous, H. P. et al. (Eds.); Vasylieva, Yu. O., Zhuk, V. N., Korotenko, V. V. ... & Yanenko, Z. P. (Comps.) (2012). *Administratyvno-terytorialnyi podil Poltavshchyny (1648–2012 rr.)* [Administrative-territorial division of Poltava Oblast (1648–2012)]. Poltava : TOV «ASMI». [in Ukrainian].
2. Chyrkova, M. (2007). Zhuk Vira Nykanorivna [Zhuk Vera Nikanorivna]. In *Ukrainski arkhivisty (XIX–XX st.)* [Ukrainian archivists (XIX–XX centuries)]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Petrenko, I. (2011). Vira Zhuk – koryfei vitchyznianoho osvitianskoho kraieznavstva [Vira Zhuk – the coryphaeus of local history]. *Kraieznavsvo*, 3, 115–119. [in Ukrainian].
4. Petrenko, I. (2015). Famous Ukrainian Historian : Vera Zhuk (1928–2008). *Nowa Ukraina*, 15, 51–58. [in English].
5. Petrenko, I. (2015). Vira Zhuk – vidomyi vitchyznianyi istoryk-arkhivist [Vira Zhuk is a well-known domestic historian-archivist]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 22–23, 180–184. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Petrenko, I. (2017). *Istoryk Vira Zhuk (1928–2008) : zhyttia, viddane nauksi* [Historian Vira Zhuk (1928–2008) : life devoted to science]. Kyiv : MILENIUM. 516 s. [in Ukrainian].
7. Petrenko, I. (2017). Vykladatska diialnist istoryka Viry Zhuk (1928–2008) u Poltavskomu derzhavnomu pedahohichnomu instytuti imeni V. H. Korolenka (1978–1989 rr.) [Teaching activity of the Historian Vira Zhuk (1928–2008) in the Poltava State Pedagogical Institute Named After V. H. Korolenko (1978–1989)]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho un-tu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky* (Vol. 28(67), № 2, pp. 19–23). [in Ukrainian].
8. Petrenko, I. M. (2008). Vira Nykanorivna Zhuk : talanovyta doslidnytsia na nyvi istorychnoi nauky Ukrainy [Vira Nikanorivna Zhuk : a talented researcher in the field of historical science of Ukraine]. *Postmetodyka*, 2, 51–55. [in Ukrainian].
9. Petrenko, I. M. (2017). Hromadsko-prosvitnytska diialnist istoryka Viry Zhuk (1928–2008) [Public and educational activity of historian Vira Zhuk (1928–2008)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho un-tu*, 47, 222–225. [in Ukrainian].
10. Tronko, P. T. (Ed.). (1967). *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR : v 26 t. Poltavska oblast* [History of cities and villages of the Ukrainian SSR : in 26 vol. Poltava region]. Kyiv : Holov. red. Ukr. rad. entsyklopedii AN URSS. 1028 s. [in Ukrainian].
11. Vasylenko, S. M. (1978). V. N. Zhuk [V. N. Zhuk]. *Arkhivy Ukrainy*, 3, 87. [in Ukrainian].

12. Yermak, O. P. (2004). Podvyzhnytsia kraieznavchoi spravy [A pioneer of local history]. In *Istoriia Poltavskoho pedahohichnoho universytetu v osobakh* (na posviatu 90-richchia zasnovannia zakladu) [Personal history of Poltava Pedagogical University (in honor of the 90th anniversary of the establishment of the institution)] (pp. 45–50). Poltava : ASMI. [in Ukrainian].

13. Yermak, O. P. (2012). Zhyttia, viddane ridnomu kraiu [A life dedicated to the native land]. *Istorychna pamiat*, 27, 181–182. [in Ukrainian].

14. Zhuk, V. (1966). Arkhivne budivnytstvo na Poltavshyni (1918–1965 rr.) [Archival construction in Poltava region (1918–1965)]. *Arkhivy Ukrainy*, 2, 19–28. [in Ukrainian].

15. Zhuk, V. (1969). Uporiadkuvannia dokumentalnykh materialiv Poltavskoi oblasnoi redkolehii «Istorii mist i sil Ukrainskoi RSR» [Arrangement of documentary materials of the Poltava Regional Editorial Board «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR»]. *Arkhivy Ukrainy*, 6, 53–57. [in Ukrainian].

16. Zhuk, V. N. (1977). Vykorystannia dokumentiv Poltavskoho oblderzharkhivu [Use of documents of the Poltava Regional State Archive]. *Arkhivy Ukrainy*, 2, 43–47. [in Ukrainian].

Maryna Chyrkova

Master of Public Administration;

Senior Lecturer of the Department

of the Ukrainian Studies, Culture and Documentation,

National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7133-7266>

«NATIVE ARCHIVIST» VIRA ZHUK (to the 95th Anniversary of the Birth)

Abstract. The article is dedicated to the 95th anniversary of the birth of Vira Nykanorivna Zhuk (1928–2018) – a Ukrainian scholar-historian, archivist, bulgarianist, local historian, pedagogue, public figure. **The purpose of the work** is to study various aspects of the formation of V. Zhuk's personality as a historian-archivist, to analyze the directions of her professional activity, to establish a contribution to the development of archival affairs. **The research methodology** is general scientific methods of analysis and synthesis, principles of historicism and objectivity. The work uses chronological, systematic methods, source analysis. Thanks to the biographical method, the main factors that influenced the formation of the personality of V. Zhuk as a historian-archivist were clarified. **The scientific novelty** consists in the actualization of the methodological heritage of V. Zhuk in the field of archival studies. Based on the study of the correspondence of I. Butych with V. Zhuk and the latter's publications in the «Archives of Ukraine», the details of the creation of the methodology for organizing the archival fonds of the regional editorial boards of «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» were clarified. **Conclusions.** The professional development of Vira Zhuk as a historian-archivist was influenced by famous scientists, teachers, archivists-practitioners: A. Vvedenskyi, V. Dyadychenko, V. Zhebokrytskyi, L. Slavin, V. Strelskyi, I. Butych and others.

At the same time, one cannot ignore the impact of the turning points in Ukrainian history of the 20th century, which V. Zhuk witnessed in. As an archivist, she devoted a lot of time and effort to the use of archival information in various forms and achieved considerable success, for which she received a government award and an honorary title. The achievements of V. Zhuk in the systematization, description of documents, creation and improvement of the scientific reference apparatus are undeniable, an example of this is organized by her fonds of the Poltava Regional Editorial Board «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR», fond of M. V. Sklifosovskiyi, two editions of the guidebook of the State Archives of the Poltava Region etc. Her contribution to replenishment, preservation and popularization of the National Archival Holdings requires further study.

Key words: V. Zhuk; archives; historian-archivist; archival science; local history; Poltava Region; «History of the Cities and Villages of the Ukrainian SSR».